

Domov jako turistický cíl v době studené války. Nostalgický turismus vysídlených Němců z Československa po roce 1945 a jeho konstrukce v sudetoněmeckém mediálním diskurzu

Home as a Tourist Destination. Nostalgic Tourism of Germans Expelled from Czechoslovakia after 1945 and Its Construction in the Sudeten-German Media Discourse

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Puškinovo nám. 447/9, 160 00 Praha 6,
CZECH REPUBLIC

kreisslova@eu.cas.cz

ORCID: 0000-0001-5383-4883

Abstract

The study deals with the phenomenon of nostalgic tourism of German-speaking inhabitants who were forcibly displaced from Czechoslovakia after 1945 and travelled to their old homeland during the Cold War period. The first legal individual and later also organised trips to Czechoslovakia date back to the second half of the 1950s; these were a reaction both to the slightly liberalising Czechoslovak tourism policy and granting of entry visas to western-European foreigners, and to the improving economic situation of German expatriates in the Federal Republic of Germany. Attention will be paid to specific features of these travels, whose final destination was the former home behind the Iron Curtain, their historical transformations, and the media construction in the Sudeten-German discourse of that time, which reveals nostalgic tourism and travel experience as a highly ideologised and politically instrumentalised theme.

Keywords

Nostalgic tourism – expelled Germans – Czechoslovakia – expatriate magazines – media analysis

*„Milovaný domove,
zřejmě mě pochopíš, proč Ti – již dávno ne nejmladší – píšu milostný dopis. Všechny
mé myšlenky se k Tobě stále vrací a mé srdce se bouří, přestože ví, že by se mělo na-
učit být spokojené. Neboť lidské srdce má své hranice. Žiji-li v dálavě, daleko od blaže-
ného klidu důvěrně známého Podyjí, mohu zde jen toužebně vzpomínat na slunečné*

veselí, které přebývalo ve starých křivolakých znojenských uličkách s kočičími hlavami. Náklonnost, kterou k Tobě cítím, je skutečným štěstím. Ach, milovaný domove! Nechci probouzet ztracené dny dětství; stejně bych našel jen zaváté stopy. Volám Tebe, protože jsi mi vzdálený, ale přesto bližší než všechno ostatní na této zemi. Vše, co jsem, co dělám a co říkám, jsem zakusil jen díky Tobě; formoval jsi mě a naučil mě Tě milovat. A já vím, že jsi laskavý, jako je matka ke svému dítěti. Nikdy na Tebe nezapomenu, i kdyby mi bylo tisíc let.“¹

Výše citované vyznání věnoval svému rodnému Znojmu Leo Czakan, který byl po druhé světové válce nuceně vysídlen z jižní Moravy. V době, kdy psal tato slova, žil v bavorském Bad Kissingenu. Text byl otištěn v rubrice *Dopisy domovu* prvního čísla vysídleneckého časopisu *Der Südmährer* v roce 1949. V kontextu vysídleneckých periodik nešlo o nic ojedinělého, *Heimat*, kterému asi nejvíce odpovídá český výraz *domov*,² je zde ústředním pojmem i tématem. Literární hodnota této sentimentální tvorby bývá sice sporná,³ dokládá však prožitek hlubokého stesku a vztahu ke *ztracenému domovu* vysídlenců.

Domov se pro nedobrovolné migranty stává významným referenčním bodem, nástrojem sebepotvrzení a utváření identity, ale také motorem a médiem politických procesů.⁴ V nejnovějších studiích je chápán jako proměnlivý interaktivní prostor, který vzniká vzájemnou „interakcí lidí, diskurzů, médií a vědění“⁵, je považován za „sociální koncept, který vyplývá ze specifického vztahu jedince či skupiny k určitému geografickému nebo imaginárnímu prostoru“.⁶ Domov je relevantní zejména u jedinců a skupin, které svůj domov opustili či ztratili, neboť právě moment změny a ztráty narušuje nezpochybnitelný blízký vztah k němu a stává se objektem reflexe.⁷

Bývalý domov je cílem nostalgického turismu, který zde sleduji na příkladu po druhé světové válce vysídlených Němců z bývalého Československa. V této studii se nejdříve věnuji specifikům nostalgického turismu, v německy hovořícím prostředí označovaného jako *Heimat-turismus*, které ho odlišují od běžného turismu.

1 CZAKAN, Leo: Briefe an die Heimat. *Südmährer* 5, 1949, August, s. 60.

2 Přestože jsem si vědoma, že *Heimat* je specifický pojem pevně spjatý s německou historií a jeho význam a konotace si prošly kulturně-historickými změnami, užívám v této studii termíny *Heimat* a *domov* jako synonyma.

3 Srov. GREVERUS, Ina-Maria: *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*. Frankfurt am Main: Athenäum, 1972, s. 244.

4 DONIG, Natalia – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: Einleitung. In: Donig, Natalia – Flegel, Silke – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Heimat als Erfahrung und Entwurf*. Münster: LIT, 2009, s. 14.

5 COSTADURA, Edoardo – RIES, Klaus – WIESENFELDT, Christiane: Heimat global: Einleitung. In: Costadura, Edoardo – Ries, Klaus – Wiesenfeldt, Christiane (eds.): *Heimat global. Modelle, Praxen und Medien der Heimatkonstruktion*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2019, s. 22.

6 DONIG, Natalia – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: Einleitung, c. d., s. 18.

7 GEBHARD, Gunther – GEISLER, Oliver – SCHRÖTER, Steffen: Heimatdenken: Konjunkturen und Konturen. Statt einer Einleitung. In: Gebhard, Gunther – Geisler, Oliver – Schröter, Steffen (eds.): *Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2007, s. 11.

Následně zkoumám otázku, jak byly cesty německých vysídlenců v době studené války reflektovány v dobovém sudetoněmeckém mediálním diskurzu. Ptám se, jak bylo o těchto a z těchto cest referováno, jakými diskurzivními prostředky a postupy byla konstruována mediální realita nostalgického turismu vydavateli a vedoucími redaktory vysídleneckých časopisů v průběhu času a jak byly tyto mediální texty recipovány publikem.

Pracuji zde s mediálními obsahy vybraných vysídleneckých periodik⁸, které začaly vycházet na konci 40. let a mezi jejichž typické rysy patří jednak vázanost na určitou lokalitu/region, ve kterých recipienti časopisů už nežijí, vztahují se k nim ovšem jako ke *svému domovu*, jednak vázanost na vysídlenecké spolky a sdružení.⁹ Jejich významnou součástí byly informace o současném dění v Československu, resp. ve vybraném regionu. Do této kategorie se řadí také cestovatelské zprávy, které ze svých návštěv do redakcí zasílali čtenáři a čtenářky.¹⁰ Vedle těchto zpráv z cest, které odrážejí aktérskou perspektivu – představy, zkušenosti a zážitky cestujících a jsou z nich identifikovatelné turistické praktiky a praktiky vzpomínání, lze z těchto časopisů také vyčíst oficiální pohled na nostalgický turismus Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Vysídlenecké časopisy se tím řadí mezi jeden z nejdůležitějších pramenů¹¹ ke zkoumání tohoto specifického druhu turismu do střední a východní Evropy v době studené války a dokládají i jeho historické počátky.

Cesty německých vysídlenců do Československa jako specifický druh nostalgického turismu

Studium návratových cest německých vysídlenců z Československa skrze klasické turistické formy a praktiky by bylo komplikované. Dichotomické rozdělení mezi *domovem* a *cizinou* charakteristické pro dnes již tradiční antropologický přístup ke studiu turismu jako moderního rituálu, během kterého se lidé vzdalují mimo *domov*, aby unikli *profánní* každodenní rutině a přesunuli se do *sakrální* oblasti turistického zážitku,¹² zde neobstojí, protože domov je cílem cesty. Rovněž moment *autenticity* jako jeden z dalších znaků moderních turistických cest musí být v případě *Heimaturismu* redefinován, neboť oproti běžným turistům vysídlenci nehledají *autenticitu*

8 Klíčem k výběru analyzovaných periodik měla být jejich diverzita. Jednak mělo jít o časopisy, které se zaměřovaly převážně na urbánní a industrializovaný, nebo naopak rurální prostor, dále na tradičně turistické destinace, nebo místa, která stála mimo běžný turistický zájem, jednak o regiony sousedící jak s kapitalistickými, tak socialistickými zeměmi. Šlo o následující: *Karlsbader Zeitung*, *Aussiger Bote*, *Südmährer a Riesengebirgsheimat*.

9 KASTEN, Tilman: Heimatzeitschriften im Kontext der „Vertriebenenpresse“. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften: Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 22.

10 Pro další zjednodušení textu užívám generické maskulinum coby souhrnné označení mužů i žen.

11 SCHOLL-SCHNEIDER Sarah: „Besucht die alte Heimat, ein schönes Land und liebe Menschen erwarten Euch!“ Zum Potenzial von Heimatperiodika als Quelle zur Erforschung von Heimatreisen. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften*, c. d., s. 237–255.

12 GRABURN, Nelson: The Anthropology of Tourism. *Annals of Tourism Research* 10, 1983, č. 1, s. 11–12.

cizího, nýbrž *autenticitu vlastního* – minulého životního světa, který ovšem při jejich návratu již neexistuje.¹³

V oblasti současného výzkumu turismu je *Heimat-turismu* blízký relativně nový koncept nostalgického turismu, který vychází z předpokladu existence zvláštního segmentu turistů, kteří spíše než *jiné* a *exotické* kultury vyhledávají kulturu *vlastní*, resp. svých předků.¹⁴ Nejčastěji uváděným příkladem nostalgického turismu jsou návratové cesty emigrantů. Zde je nutné vzít v úvahu jisté odlišnosti v případě německých vysídlenců, kteří jakožto koetniční migranti byli přesídlení do země, kde žije stejná etnická skupina a vztahují se k dřívější (v tuto chvíli již) *jinoetnické domovině*. Spíše než touhu po poznání (české) kultury hostitelské země lze očekávat zájem o část minulosti a kultury země, která se dle cestujících pojí s německým etnikem. Kvintesence těchto turistických cest je však v obou případech shodná, tvoří ji nostalgická touha (znovu) navštívit *známá* a *blízká* místa z minulosti. Do zorného pole teoretického instrumentária se tím do vzájemné souvislosti dostávají pojmy domova, cestování, paměti a nostalgie.

Nostalgie je dnes významnou součástí paměťových studií, vykládána je jako pocit „osobní ztráty a stesku po idealizované minulosti“, či „zkreslená veřejná verze určitého historického období.“¹⁵ Přestože čerpá z minulosti, je reakcí na přítomné obavy, které se lidé snaží zmírnit. Nostalgie tudíž není pouhým únikem do idealizované a nedosažitelné minulosti, je i kritikou přítomnosti a alternativou, jak se vypořádat se společenskými změnami v budoucnosti.¹⁶ V kontextu nucených migrací se nostalgie pojí s původním významem tohoto pojmu, tj. steskem po *ztraceném domově*¹⁷, který v sobě vždy skrývá i touhu po *dřívějších* a *lepších časech*,¹⁸ v případě německých vysídlenců z Československa po různých obdobích před rokem 1945, které nejčastěji spojovali se svým dětstvím a mládím. V rámci nostalgických cest je tak dle Andrewa Demschuka konfrontována silně idealizovaná imaginace domova, která žije v paměti vysídlenců, s přítomným transformovaným domovem.¹⁹

Svetlana Boym dále rozlišuje mezi reflexivní nostalgii, která je projevem touhy a stesku po ztracené minulosti a vztahuje se k individuální a komunikativní paměti

13 Proto je v případě návratových cest využíván koncept *navrátilce* Alfreda Schützeho, nikoliv *cizince*, v němž byly rozpoznány rysy běžného turistu. Na rozdíl od *cizince-turisty navrátilce* předpokládá, že cestuje do země, kterou důvěrně zná a orientuje se v ní, návrat proto přináší pocity *odstupu* a *odcizení*. Viz SCHÜTZ, Alfred: „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50, 1945, s. 369–376.

14 RUSSELL, Dale W.: Nostalgic Tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing* 25, 2008, č. 2, s.103–116.

15 PICKERING, Michael – KEIGHTLEY, Emily: The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology* 54, 2006, č. 6, s. 922.

16 ANGÉ, Olivia – BERLINER, David: Introduction: Anthropology of Nostalgia – Anthropology as Nostalgia. In: Angé, Olivia – Berliner, David (eds.): *Anthropology and Nostalgia*. New York – Oxford: Berghahn Books, 2015, s. 5.

17 Srov. DAVIS, Fred: *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York – London: The Free Press, 1979, s. 1.

18 BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, s. XV.

19 DEMSHUK, Andrew: „Heimatlrauber“. *Westdeutsche Reiseerlebnisse im polnischen Schlesien vor 1970. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 60, 2011, č. 1, s. 79–99.

a restorativní nostalgii, která představuje snahu o obnovu původního a ztraceného domova, je mýtotočrná a její aktéři ji chápou jako projekt pravdy a návrat k tradici.²⁰ Za projekt restorativní nostalgje lze považovat politiku vzpomínání a politické požadavky v podobě *práva na domov* vysídleneckých svazů a sdružení, které po roce 1945 vznikaly ve Spolkové republice a Rakousku. Vysídlenecké *elity* v tomto smyslu utvářely hnutí návratu založené na narativu kolektivně prožitého utrpení v důsledku *ztráty domova*, na který si činili morální, právní a politický nárok. Nabízí se tak otázka, *zda a jak* nostalgické cesty německých vysídlenecků byly využívány ve prospěch cílů restorativní nostalgje ve vysídleneckých časopisech.

Mimo turistický ráj

Počátky nostalgických cest německých vysídlenecků spadají do období, kdy na pozadí tzv. německého hospodářského zázraku překlenuli počáteční materiální nouzi v *novém domově*. Přibližně ve stejné době Československo po éře stalinistických omezení v cestovním ruchu začíná s vydáváním vstupních víz západoevropským cizincům.²¹ V první polovině 50. let se tak na stránkách vysídleneckých časopisů objevují první zprávy z cest čtenářů, kteří se za železnou oponu vydali. V této době převažuje negativní obraz zpustlých pohraničních obcí a měst mimo jiné i proto, že místa, do kterých se toužebně vraceli, zpravidla stála mimo běžné turistické cíle. Za ne zcela atraktivní a netypickou turistickou destinaci lze považovat poválečné Ústí nad Labem: „*Ústí bylo vším jiným než klasickou turistickou destinací: silně industrializované, za války zdevastované bombami, postižené téměř úplnou výměnou obyvatelstva během války a po ní*“²², napsala Frauke Wetzels. Pro vysídlenecké však bylo „místem touhy“²³ po návratu do míst dětství a mládí, které ovšem jakožto *navrátilci* nenašli. Jedna z prvních zpráv plná zklamání nejen z rodného Ústí vyšla v roce 1956:

„[...] a protože jsme chtěli ještě jednou vidět náš domov, jeli jsme po získání vstupního víza do Ústí. Mohu vám však říci, že jsme byli hluboce šokováni. Špina, špina a zase špina. Jednotné oblečení a Cikáni v našem městě! Nespokojenost, která by nemohla být větší. S jedním českým známým jsem mohl jet autem z Ústí do Telnice, Úžiny, Chlumce, Modlan, Bohusudova, Teplic, Duchcova, Mostu, Litoměřic, Terežina a Lovosic. Oči se nám zaleskly. Vesnice jsou téměř prázdné a zchátralé, nic se nekultivuje a všechno je zanedbané!“²⁴

20 BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*, c. d., s. 41.

21 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a výstehovalecká politika 1848–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 53.

22 WETZEL, Frauke: Sehnsuchtsort Ústí nad Labem. Untersuchung von Reiseführern und Reiseberichten aus der Tschechoslowakei, der DDR und der BRD von 1945 bis 1990. In: Hoenic, Bianca – Walde, Hannah: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2019, s. 43.

23 HOENIG, Bianca – WALDE, Hannah: *Eden für jeden?*, c. d.

24 Stehen wir an einem Wendepunkt?: *Aussiger Bote* 8, 1956, č. 9, s. 333.

Jde jen o jednu z mnoha ukázek toho, jak bylo Ústí nad Labem mediálně reprezentováno skrze zprávy z cest čtenářů a cestovatelský žurnalismus redaktorů. Negativní vyobrazení spojované s nečistotou, zanedbáním, chátráním a ničením je symptomatické a současně binární k nostalgické představě a v časopisech medializované domovně před rokem 1945.²⁵ Poválečný úpadek a katastrofální stav byl odůvodňován nuceným vysídlením a příchodem nových obyvatel, kteří neměli k jejich *novým domovům* vztah. Nad příčinami vysídlení a nacistickou minulostí panuje ticho.²⁶ Ve zprávách se opakovaně objevuje kritika socialistické diktatury – Československo je vyobrazováno jako nesvobodná země, kde jsou obyvatelé sužováni diktátorským režimem, vysídlení naopak vystupují jako představitelé demokratické a hospodářsky vyspělejší západní země. Češi tak mohli zastupovat i roli oběti socialistické diktatury, současně však byl jejich osud interpretován jako *trest za vyhnání*. Figura nepřítel se mění také v případech, kdy je v cestovatelských zprávách zmiňováno romské obyvatelstvo, které je obviňováno z ničení pohraničních měst a obcí místo Čechů. Vysledovatelné jsou i úvahy o tom, že Češi si místo Romů přejí návrat dřívějších německých obyvatel.²⁷ Vysídlenecký tisk bez hlubší snahy pochopit migrační trajektorii, postavení a život romského etnika v československém pohraničí využíval různých rasistických komentářů ve prospěch vytvářeného obrazu *Sudet* jako místa zkázy a k podpoře pěstované představy o návratu vysídlelců.

Za turistickou kulisou

Bylo by možné předpokládat, že negativní mediální reprezentace pohraničních míst a jejich stigmatizace bude slábnout v případech tradičních turistických destinací, jako jsou Karlovy Vary, jejichž úpadek nebyl na rozdíl od Ústí nad Labem zdaleka tak razantní. Světoznámé lázně měly s nástupem socialistické diktatury primárně poskytovat lázeňskou péči pracujícímu lidu a sovětské *elitě*. Zlidovění a sovětizace lázní byla v 50. letech opakovaným terčem kritiky, Karlovy Vary ztratily podle mnohých pisatelů původní význam světových lázní. První informace z návštěvy lázní byly uveřejněny již v roce 1952:

„Ptáte se, kde jsme bydleli? V hotelu Central, dříve Loib, na Divadelní náměstí. Moc hezky, v prvním patře, v nádherném pokoji s balkonem a koupelnou, ale jet už tam nikdy znovu nechci. Všechno je jiné, jen voda zůstala stejná. Svou domovinu už byste nepoznali. Nové lázně stojí stále na stejném místě, ale vše jiné, už ne tak hezké. Zlatý strom byl již po x-té vyklizen, stojí mimo provoz. Ráj také, obecně mnoho velkých

25 Srov. NOSKOVÁ, Jana – KREISSLOVÁ, Sandra: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasetn, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften*, c. d., s. 199–235.

26 PAVLÁSEK, Michal: Nepohodlné vzpomínky a ozvuky ticha. Problematické implikace reemigrace Čechů z Jugoslávie a odsunu Němců z Československa. *Slovenský národopis* 70, 2022, č. 1, s. 73–74.

27 Srov. KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: „Domorodci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vyhnanců a vysídlelců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídleneckých periodikách. *Český lid* 107, 2020, č. 4, s. 439–468.

*lázeňských domů stojí prázdných a chátrají. Stará Louka vypadá děsivě, vše je vyklizené, rozbité, špinavé, cesty jsou neudržované, žádné lavičky, vše je pryč, žádná prosperující ulice, žádná tržnice, ta vyhořela, stojí už jen betonové zdi.*²⁸

Cestovatelské zprávy s negativním hodnocením recentního stavu a podmínek staré vlasti s projevy antikomunismu a antičechismu převažovaly až do 60. let. V této době do redakce *Karlsbader Zeitung* začínají přicházet zprávy, ve kterých cestující sdílejí i kladné cestovatelské zkušenosti a zážitky. Redaktoři se rozhodli na tento trend, se kterým nesouhlasili, reagovat. Vysídlenci se tak dle jejich rad neměli nechat ošálit polzátkem na povrchu, ale nahlédnout i za turistickou kulisu lázeňské zóny:

*„Podle různých zpráv, které jsme v poslední době obdrželi, působily Karlovy Vary v létě 1964 úžasným dojmem. Cesty a parky jsou udržované, domy opravené apod. Krajan, který vyšel s fotoaparátem ven a za úkol si stanovil, podívat do vnitřních dvorů a vyfotit domy zezadu, došel ovšem úplně k jinému závěru. Poskytl nám celou sérii fotografií, které ukazují Starou Louku nikoliv z promenády, ale zezadu. A jak tyto nevyvratitelné záběry vypadají (jak známo fotky nelžou a nepřehánějí), snad nemůže být ani pravdou. Zřícené komíny, vytržená okna, zchátralé štíty, poškozené střešní krytiny apod. [...] Doporučujeme proto všem našim krajanům, kteří cestují domů, aby se podívali za čerstvě vybělenou fasádu na zadní strany domů.*²⁹

Mezi běžným a nostalgickým turismem

Návraty vysídlenců zažívaly rozmach s rokem 1964, což souviselo s předcházejícími reformními a liberalizujícími opatřeními turistických styků s nesocialistickými zeměmi v Československu.³⁰ V této době se hromadily cestovatelské zprávy, které dokládají, že v pozici klasických turistů byli vysídlenci často spokojeni – kvalitu ubytování, stravování či jiné služby za nízké ceny si pochvalovali a je jistě překvapivé, že nebyly vždy etnocentricky srovnávány se „západními standardy“.³¹ Mohlo to souviset jednak s tím, že v hostitelské zemi probíhaly snahy o modernizaci a zkvalitnění turistických služeb, v kontextu nostalgického turismu jednak s tím, že mnozí cestující došli k mentálnímu zpracování a smíření se ztrátou domova.³² Vysídlenecký tisk byl k této druhé cestovatelské vlně jako i v předchozích letech skeptický a cestování do Československa nedoporučoval:

28 Was man von „drüben“ hört. *Karlsbader Badeblatt* 1, 1951, č. 2, s. 4.

29 Karlsbad heute. *Karlsbader Zeitung* 14, 1964, č. 17, s. 275.

30 Srov. ŠÍPEK, Ladislav – DROZEN, František: Nástin politiky cestovního ruchu v Československu od 40. let do 80. let 20. století. In: Štemberk, Jan a kol.: *Kapitoly z dějin cestovního ruchu*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov – Vysoká škola obchodní v Praze, 2012, s. 46.

31 V případě domovských cest do Polska převažovala naopak negativní a etnocentrická kritika služeb hostitelské země, srov. STENNERT, Doris: Reisen zum Wiedersehen und Neuerleben. Aspekte des „Heimweh-tourismus“ dargestellt am Beispiel der Grafschaft Glatzer. In: Dröge, Kurt (ed.): *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte. Beiträge zur Volkskunde der Deutschen im und aus dem östlichen Europa*. München: Oldenbourg, 1995, s. 87–88.

32 DEMSHUK, Andrew: „Heimaturlauber“, c. d., s. 79–99.

„V posledních týdnech jsme obdrželi velké množství zpráv o návštěvách jižní Moravy. Snažíme se zveřejňovat alespoň ty nejdůležitější části těchto dopisů, protože obsahují mnoho podrobností, které stojí za to vědět o současné situaci, a především o stavebním vývoji našich domovských obcí a mohou tak být zajímavé pro celé vesnické společenství. [...] všem těmto zprávám [je] něco společného: hluboké zklamání, které každého z našich krajanů přemohlo, když dnes po osmnácti letech vkročil do zcela chátrající, zpustošené a částečně zničené krajiny své domoviny. Z našich krásných vesnic se stala pole ruin, udržované obecní pole, louky a vinice jsou zčásti přiděleny a nešetrně obdělávány kolchozy, zčásti jsou zarostlá plevelem a zpustošená. Je tedy oprávněné se ptát: mají naši krajané zapotřebí si za těchto okolností návštěvou ničit krásnou vzpomínku na svůj domov? Cestou za železnou oponu, ve které najednou – za vysoké poplatky! – otevřeli malé dveře, aby získali devizy? Neboť to nebyla dobročinnost nebo náhlá láska k vyhnancům, která přiměla českou vládu k otevření hranic, ale pouze naděje na bohatý tok tolik potřebných deviz.“³³

V posuzování cest do Československa opět převážilo politicko-ideologické angažmá redaktorů vysídleneckých časopisů. Vysídlenci měli být chráněni od zklamání z recentního stavu domova, jehož obraz coby místa devastace a zmaru samy časopisy re-produkovaly. Nostalgické návštěvy byly odmítány, role nostalgických turistů byla degradována na nositele deviz. Vysídlenci se neměli podílet na podpoře „totalitního režimu“ svou „západní měnou“ a podle stanovených kritérií byly akceptovatelné pouze naléhavé návštěvy nemocných příbuzných.³⁴ Jen ojediněle se objevily články podobné tomu, jenž byl uveřejněn v *Riesengebirgsheimat* v roce 1965. Jeho autor, zřejmě německý Žid, zde návštěvy domova otevřeně obhajoval, proti kritice socialistické diktatury neváhal jako protiargument připomenout nacistickou minulost:

„Jsem přesvědčený, že většina návštěvníků ČSR nejedí domů kvůli ‚závislosti na cestování, potěšení a zvědavosti‘, ale že motivy jsou výhradně duchovní povahy. Ten, kdo jede domů, chce znovu navštívit místa odpočinku svých drahých zesnulých, znovu se procházet lesy, loukami a poli, znovu vidět hory a údolí, které jako svědci šťastného dětství a mládí žijí v našich srdcích nesmazatelně dál! Ač nás tam potkávají cizí lidé, ač tam zchátraly domy, domácí půda a příroda, kterou utvářeli naši otcové, stromy, které jsme zasadili, se neodcizili ani přes dlouhé odloučení. Vždyť kdo by nechtěl znovu obejmout svou matku, kterou už dvacet let neviděl? [...] Nikdo z nás jistě nikdy nezapomene na brutální vyhnání z naší rodné půdy a rána, která nám byla způsobena, se může zcelit, ale nikdy ne úplně zahojit. Ale my Němci bychom neměli přehlížet a měli upřímně přiznat, že jsme v době neblaze proslulého hitlerovského systému zasadili nevyhlášené rány jiným národům, že na německé půdě léta kouřily plynové

33 F. B.: Ein offenes Wort an unsere Landsleute. *Der Südmährer* 16, 1964, č. 1, s. 2.

34 N. N.: Der Besucher-Strom in die Tschechei. *Aussiger Bote* 16, 1964, č. 1, s. 3.

komory, miliony nevinných bylo krutě umučeno k smrti, že jsme téměř do všech evropských zemí přinesli válečné pochodně a tím jsme uvalili půlku lidstva do mizérie.“³⁵

Svým obsahem ojedinělý text prolomil ticho a připomněl segment historie, který byl jinak v časopisech *aktivně zapomínán*.³⁶ Článek však zůstal bez jakéhokoliv komentáře, nedočkal se ani žádné pozdější reakce, nad tím, z jakého důvodu prošel redakční cenzurou, lze jen polemizovat. Hlasů protivníků, kteří kritizovali negativní vyobrazování *domovských* měst a obcí, bylo publikováno o něco málo více. Obvykle na ně následovala odpověď ze strany redakce obhajující v časopisech dominující stanovisko, které mělo publikum přimět k „preferovanému čtení“.³⁷ Opoziční názory bývaly označované jako *rozvracečské* a *neobjektivní*, které mohl napsat jen někdo, kdo neznal vzhled měst a obcí před nuceným vysídlením.³⁸ Co do počtu marginální zprávy jsou dokladem, že část čtenářů se od převažujících ideologických mediálních obsahů odkláněla a lze je pokládat za významný korektiv v časopisech panujícího diskurzu. Paradoxem také bylo, že se zintenzivněním turistického ruchu do Československa se začaly uveřejňovat inzeráty německých cestovních kanceláří, které nabízely vysídlenčům hromadné autobusové zájezdy, včetně cestovních a vízových informací, jež měly cestování do Československa usnadnit. Od počátku vzniku časopisů existovala také informační závislost na zkušenostech těch, kteří již cestu do Československa podnikli, a redaktoři časopisů proto žádali o zasílání zpráv do redakce. Články obsahující informace a rady potřebné k možnému vycestování a pobytu ve světle těch, které varovaly a odrazovaly od návštěv Československa, byly jen další ukázkou ambivalentního postoje, který k nostalgické turistice vysídlenecké časopisy, resp. Sudetoněmecké krajanské sdružení zaujímalo.³⁹

Závěr

Vysídlenecká periodika jakožto klasická tištěná média jsou specifickým druhem pramene, který nelze považovat za neutrální a nezávislý zdroj informací (a to ani o cestách do Československa), přestože se redakce čtenářstvu prezentovaly jako objektivní zprostředkovatel informací. Tyto tiskoviny sloužily úzce vymezené skupině a byly zaměřeny na její kolektivní potřeby. Mediální obsah zde byl konstruován a vybírán tak, aby podporoval a reprodukoval představu společně prožité minulosti a kolektivního traumatu, vytvářel pocit integrity a exkluzivity „osudového společenství“ – jejich

35 GOLDMANN, Alois: Fahren wir den Tschechen zuliebe in die alte Heimat? *Riesengebirgsheimat* 19, 1965, č. 2, s. 42.

36 ASSMANN, Aleida: Canon and archive. In: Erll, Astrid - Nünning, Ansgar (eds.): *A companion to cultural memory studies*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008, s. 98.

37 HALL, Stuart: Encoding/Decoding. In: Hall, Stuart - Hobson, Dorothy - Lowe, Andrew - Willis, Paul: *Culture, media, language: Working Papers in Cultural Studies 1972-1979*. London: Routledge, 1996, s. 117-127.

38 BOHMANN, Alfred: Haltung bewahren! *Aussiger Bote* 6, 1954, č. 9, s. 275-277; Zur Kur in Karlovy Vary. *Karlsbader Zeitung* 21, 1971, č. 7, s. 153.

39 SCHÖPKA, Toni: Wie es daheim aussieht. Zu Besuch in Weheditz. *Karlsbader Zeitung* 24, 1974, č. 6, s. 160.

komunikační strategie byla silně ovlivněna restorativní nostalgií. Součástí této mediální politiky bylo vtáhnutí publika do své hry tím, že se na tvorbě časopisů podíleli např. zasláním cestovatelských zpráv.

Ani zprávy o a z nostalgických cest vysídlenců tak nebyly prosty ideologické manipulace; selektivně byly publikovány převážně negativní zprávy z cest do východoevropské země, které mohly být využívány jako argument v prosazování *práva na domov*. Od svého počátku se v nich odráží propagandistické a ideologické soupeření Západu s Východem v době studené války, neboť myšlenka návratu byla podmíněna porážkou socialistické diktatury. Tyto argumentace se nemění ani v době, kdy v západoněmecké společnosti poválečný mainstreamový historický narativ ustupoval do pozadí. Na počátku 70. let byl vytlačen novou verzí německé minulosti, kde dominovaly dějiny Třetí říše se svými nacistickými zločiny,⁴⁰ ve vysídlenecké publicistice se však proti smířlivým gestům ve vztazích mezi západním Německem a východní Evropou vymezovali a na svém zahraničněpolitickém požadavku *práva na domov* trvali i nadále.⁴¹ Jak uvádí Erik Franzen, „*vyhnanecký diskurz byl a nadále zůstává viktimitizačním diskurzem*“.⁴² Otázkou pro další zkoumání zůstává, k jakým změnám v tomto ohledu dochází po pádu železné opony, kdy nostalgické cesty vysídlenců zaznamenávají svůj další rozmach a diskuse nad česko-sudeto/německou minulostí vstupují v demokratických podmínkách do kvalitativně nové etapy.

Z analyzovaných periodik ve sledovaném období se dále ukazuje, že konstruovaná mediální sdělení nebyla publikem vždy jednoduše recipována, naopak mohla být odmítána a aktivně vyjednáována.⁴³ Z některých pisatelských zpráv a redakčních komentářů je zjevné, že někteří ze čtenářů dokázali dekodovat vepsanou ideologii v jazyce časopisů a zaujali k ní kritický postoj. Právě tyto marginální zprávy jsou významným korektivem v časopisech dominujícího diskurzu. Přibližně od 60. let jsou čím dál častěji k dispozici také cestovatelské zprávy, které podávají věcné popisy cestovatelských zkušeností a zážitků bez exaltovaných projevů antikomunismu a antičechismu a některé aspekty cestování a znovu shledání s *bývalým domovem* jsou zde líčeny pozitivně. Z analytického hlediska tyto texty poskytují důležitý materiál k možnému lepšímu pochopení cestovatelských praktik a praktik vzpomínání a toho, jakou roli v těchto prózách hraje nostalgie. Obdobně fungují orálně-historické rozhovory,

40 MOELLER, Robert G.: War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany. *The American Historical Review* 101, 1996, č. 4, s. 1034.

41 SALZBORN, Samuel: Vlast bez hranic. Zahraničněpolitické koncepty německých vysídleneckých svazů. *Politická revue* 9, 2003, s. 91, dále srov. KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: Mediální reprezentace poválečné nucené migrace Němců z českých zemí ve vysídlenecké publicistice na příkladu periodik *Aussieger Bote* a *Bruenner Heimatbote*. *Národopisná revue* 31, 2021, č. 1, s. 19–41.

42 FRANZEN, Erik K.: Sudetendeutsche Tage als Gedenkstätten!? Die Erinnerung an NS-Diktatur und Krieg in politischen Reden von Vertretern der Sudetendeutschen Landsmannschaft 1950–1955. In: Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen: Klartext, 2005, s. 219.

43 HALL, Stuart: Encoding/Decoding, c. d.

které přibližují prožitek hledání rodinných stop a minulosti, a to, že se někteří vysídlenci přes prvotní zklamání a kulturní šok do země vraceli pravidelně i se svými potomky a zejména po roce 1989 se z něj stal i *dovolenkový domov (Urlaubheimat)*, jak ukázal v dnes již klasické studii Albrecht Lehmann.⁴⁴ Zda jde i pro následující generace vysídlenců narozených již ve Spolkové republice nebo v Rakousku o nostalgii poháněné cesty, resp. je o nich možné přemýšlet jako o *historických nostalgických turistech*, kteří chtějí navštívit idealizované kulturní prostředí, které znají nepřímou vzpomínkou a vyprávěním jiných lidí a je spojeno s *domovem* jejich předků⁴⁵, je nutné podrobit dalšímu zkoumání.

Literatura a prameny

- ANGÉ, Olivia – BERLINER, David: Introduction: Anthropology of Nostalgia – Anthropology as Nostalgia. In: Angé, Olivia – Berliner, David (eds.): *Anthropology and Nostalgia*. New York – Oxford: Berghahn Books, 2015, s. 1–15.
- ASSMANN, Aleida: Canon and archive. In: Erll, Astrid – Nünning, Ansgar (eds.): *A companion to cultural memory studies*. Berlin: Walter de Gruyter, 2008, s. 97–108.
- BOHMANN, Alfred: Haltung bewahren! *Aussiger Bote* 6, 1954, č. 9, s. 275–277.
- BOYM, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001.
- COSTADURA, Edoardo – RIES, Klaus – WIESENFELDT, Christiane: Heimat global: Einleitung. In: Costadura, Edoardo – Ries, Klaus – Wiesenfeldt, Christiane (eds.): *Heimat global. Modelle, Praxen und Medien der Heimatkonstruktion*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2019, s. 11–42. <https://doi.org/10.14361/9783839445884-002>
- CZAKAN, Leo: Briefe an die Heimat. *Südmäher* 5, 1949, August, s. 60.
- DAVIS, Fred: *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York, London: The Free Press, 1979.
- DEMSHUK, Andrew: „Heimaturlauber“. Westdeutsche Reiseerlebnisse im polnischen Schlesien vor 1970. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 60, 2011, č. 1, s. 79–99.
- DONIG, Natalia – SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: Einleitung. In: Donig, Natalia – Flegel, Silke – Scholl-Schneider, Sarah (eds.): *Heimat als Erfahrung und Entwurf*. Münster: LIT, 2009, s. 13–31.
- F. B.: Ein offenes Wort an unsere Landsleute. *Der Südmäher* 16, 1964, č. 1, s. 2.
- FRANZEN, Erik K.: Sudetendeutsche Tage als Gedenkstätten!? Die Erinnerung an NS-Diktatur und Krieg in politischen Reden von Vertretern der Sudetendeutschen Landsmannschaft 1950–1955. In: Cornelißen, Christoph – Holec, Roman – Pešek, Jiří (eds.): *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Essen: Klartext, 2005, s. 197–219.

44 LEHMANN, Albrecht: *Im Fremden ungewollt zuhaus. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990*. München: C. H. Beck, 1991.

45 RUSSELL, Dale W.: *Nostalgic Tourism, c.d.*, s. 104.

- GEBHARD, Gunther – GEISLER, Oliver – SCHRÖTER, Steffen: Heimatdenken: Konjunkturen und Konturen. Statt einer Einleitung. In: Gebhard, Gunther – Geisler, Oliver – Schröter, Steffen (eds.): *Heimat. Konturen und Konjunkturen eines umstrittenen Konzepts*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2007, s. 9–56.
- GOLDMANN, Alois: Fahren wir den Tschechen zuliebe in die alte Heimat? *Riesengebirgsheimat* 19, 1965, č. 2, s. 42.
- GRABURN, Nelson: The Anthropology of Tourism. *Annals of Tourism Research* 10, 1983, č. 1, s. 9–33.
- GREVERUS, Ina-Maria: *Der territoriale Mensch. Ein literaturanthropologischer Versuch zum Heimatphänomen*. Frankfurt am Main: Athenäum, 1972.
- HALL, Stuart: Encoding/Decoding. In: Hall, Stuart – Hobson, Dorothy – Lowe, Andrew – Willis, Paul: *Culture, media, language: Working Papers in Cultural Studies 1972–1979*. London: Routledge, 1996, s. 117–127.
- HOENIG, Bianca – WALDE, Hannah: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2019, s. 11–40. <https://doi.org/10.14220/9783737009843>
- Karlsbad heute. *Karlsbader Zeitung* 14, 1964, č. 17, s. 275.
- KASTEN, Tilman: Heimatzeitschriften im Kontext der „Vertriebenenpresse“. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften: Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 9–38.
- KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: „Domorodci“ ne/známého „domova“. Cesty německých vyhnanců a vysídlenců do Československa a jejich percepce místního obyvatelstva ve vysídleneckých periodikách. *Český lid* 107, 2020, č. 4, s. 439–468. <https://doi.org/10.21104/CL.2020.4.02>
- KREISSLOVÁ, Sandra – NOSKOVÁ, Jana: Mediální reprezentace poválečné nucené migrace Němců z českých zemí ve vysídlenecké publicistice na příkladu periodik *Aussiger Bote* a *Bruenner Heimatbote*. *Národopisná revue* 31, 2021, č. 1, s. 19–41.
- MOELLER, Robert G.: War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany. *The American Historical Review* 101, 1996, č. 4, s. 1008–1048. <https://doi.org/10.2307/2169632>
- N. N.: Der Besucher-Strom in die Tschechei. *Aussiger Bote* 16, 1964, č. 1, s. 3.
- NOSKOVÁ, Jana – KREISSLOVÁ, Sandra: Das Bild der Tschechoslowakei in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen aus den böhmischen Ländern in den 1950er-Jahren. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 199–235.
- PAVLÁSEK, Michal: Nepohodlné vzpomínky a ozvuky ticha. Problematické implikace reemigrace Čechů z Jugoslávie a odsunu Němců z Československa. *Slovenský národopis* 70, 2022, č. 1, s. 69–91. <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.06>
- PICKERING, Michael – KEIGHTLEY, Emily: The Modalities of Nostalgia. *Current Sociology* 54, 2006, č. 6, s. 919–941.

- RUSSELL, Dale W.: Nostalgic Tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing* 25, 2008, č. 2, s. 103-116. <https://doi.org/10.1080/10548400802402271>
- RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.
- SALZBORN, Samuel: Vlast bez hranic. Zahraničněpolitické koncepty německých vysídlenecých svazů. *Politická revue* 9, 2003, s. 89-99.
- SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah: „Besucht die alte Heimat, ein schönes Land und liebe Menschen erwarten Euch!“ Zum Potenzial von Heimatperiodika als Quelle zur Erforschung von Heimatreisen. In: Kasten, Tilman – Fendl, Elisabeth (eds.): *Heimatzeitschriften. Funktionen, Netzwerke, Quellenwert*. Münster: Waxmann, 2017, s. 237-255.
- SCHÖPKA, Toni: Wie es daheim aussieht. Zu Besuch in Weheditz. *Karlsbader Zeitung* 24, 1974, č. 6, s. 160.
- SCHÜTZ, Alfred: „The Homecomer.“ *American Journal of Sociology* 50, 1945, s. 369-376.
- Stehen wir an einem Wendepunkt? *Aussiger Bote* 8, 1956, č. 9, s. 333.
- STENNERT, Doris: Reisen zum Wiedersehen und Neuerleben. Aspekte des „Heimwehtourismus“ dargestellt am Beispiel der Grafschaft Glatzer. In: Dröge, Kurt (ed.): *Alltagskulturen zwischen Erinnerung und Geschichte. Beiträge zur Volkskunde der Deutschen in und aus dem östlichen Europa*. München: Oldenbourg, 1995, s. 83-93.
- ŠÍPEK, Ladislav – DROZEN, František: Nástin politiky cestovního ruchu v Československu od 40. let do 80. let 20. století. In: Štemberk, Jan a kol.: *Kapitoly z dějin cestovního ruchu*. Pelhřimov: Nová tiskárna Pelhřimov, Vysoká škola obchodní v Praze, 2012, s. 45-68.
- Was man von „drüben“ hört. *Karlsbader Badeblatt* 1, 1951, č. 2, s. 3-4.
- WETZEL, Frauke: Sehnsuchtsort Ústí nad Labem. Untersuchung von Reiseführern und Reiseberichten aus der Tschechoslowakei, der DDR und der BRD von 1945 bis 1990. In: Hoenig, Bianca – Walde, Hannah: *Eden für jeden? Touristische Sehnsuchtsorte in Mittel- und Osteuropa von 1945 bis zur Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht Verlage, 2019, s. 43-62. <https://doi.org/10.14220/9783737009843.43>
- Zur Kur in Karlovy Vary. *Karlsbader Zeitung* 21, 1971, č. 7, s. 153.